

RADIOSCOLA

CUERA 1957

ANNADA II

2. CUDISCHET

ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA ROMONTSCH



Vista da Sent vers Scuol. La plü bella cuntrada da l'En-giadina bassa da la quala forsa bain-bod i's vezzarà l'En be plü sün reproduziuns da fotografias veglias. In fuond sta il chastè da Tarasp. Suot quel as vezza ils hotels da Scuol a l'entrada da Val S-charl. Il munt plü ot ais il Piz Pisoc.



EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH

REDACZIUN: ALFONS MAISSEN, CUERA

La cuorsa d'orientaziun, da Armon Planta, Sent

Margis, ils 12 de november allas 14.30—15.00 h

Plàntas ca nus partgiran, da Gion Mani, Andeer

Gievgia, ils 12 de december allas 14.30—15.00 h

Enzacons plaids sin via

Per il november e december 1957 vein nus preparau per RADIOSCOLA duas emissiuns ualti diversas, schegie che omisduas meinan il scolar viado ella natira. La secunda dils 12 de december: *Plàntas ca nus partgiran*, entruida a contemplar ed a studegiar las flurs e finas jarvas ch'ei savens buca cheu mo per embellir nossas cuntradas, era buca mo per survir u per esser enta peis al carstgaun, mo-bein per ademplir ina missiun zuppada, discreta, misteriusa. Ins ha bein empriu d'enconuscher en scola l'impurtonza dellas plontas grondas de nos uauls; mo che plontettas en fuorma de jarvas e flurs cun costa e fustitga falombra protegien nus, gliez para buca ton enconuschent. Perquei essan nus engrazieivels a scolast secundar *Gion Mani* ad Andeer per sia lavur. Enconuschents per in fin liricher della Val de Schons, ei Mani sco daus per sentir il scutinar della creaziun vegetonta de nos praus e pradas! Devastar il baghetg e smover igl equiliber d'in grond uorden vulius dil scaffider fuss nuot auter che far empaglia quei che nus pertgira.

La cuviarta dil present cudischet dat ina survesta d'in magnific tschancun tiara dell'Engiadina bassa, tut quei ch'igl egl po tonscher da Sent anora viers Scuol e Tarasp e suro. La pèzza che tschercla la cuntrada ei nuncomparabla, ed igl En el fons della vallada tarlischa sc'in fil d'argienviv en infinit moviment. Donn che quei flum resca de vegnir satraus de lags artificialis. Enteifer quei spazi ha liug: *La cuorsa d'orientaziun*, preparada per ils 12 de november da scolast secundar *Armon Planta*. Ella entscheiva sin la piazza baselgia a Sent e va tochen Scuol e retuorn. 20 scolars fan la lutga, 10 camutschs e 10 uolps. L'entira via, magari en cattivas stortas e cun rampins tussegai, ei dividida en 5 etappas. Alla fin de mintgina surdattan duas uolps e dus camutschs che lavuran da cuminonza mintgamai lur staffettas en fuorma d'ina cuviarta gronda. Ei setracta gie buc d'ina sempla cuorsa cun festetta. En quellas cuviartas ein zuppadas las indicaziuns de via. La direcziun de quella sto vegnir legida e calculada cun agid d'ina carta geografica precisa. Igl impurtont ei pia de s'orientar avon che caminar per buca ira vias puleinas. Uolps e camutschs emprovan de cuglienar in l'auter ton scoi sepo per giavinar giud via lur adversaris. Quels manevras fretgan denton buc adina e tgunsch van ils empruaders sez en empruament!

Quei giug ei instructiv e divertents avunda per vegnir imitau dad autras scolars. Perfin scolars de duas u pliras vischnauncas vischinas seschassen combinar de maniera ch'ina tschentass ils camutschs, l'autra las uolps ed ina tiarza eventualmein ils catschadurs. Ina cuorsa d'orientaziun drova buca mo gambetscha e bien fol, mo-bein surtut testa fina e bien fried!

Ina emissiun Radioscola ha sper tut tschei era igl intent de presentar en plaid e maletg las bellezias de contradas de nos scolars confrars. Con pauc dil Grischun central, dell'Engiadina e della Val Müstair enconuscha per semeglia in scolar sursilvan? Tedlond e persequitond la cuorsa d'orientaziun, ha el buna caschun de conquistar en siu intern in bi encarden de nossa patria romontscha. A. M.

Impurtant: Ils scolars che suondan l'emissiun: *La cuorsa d'orientaziun*, stuessen luvrar culla copia della carta naziunala enta maun. Cartas de quei intschess san vegnir retratgas gratuita-mein da signur *scolast secundar Armon Planta a Sent*. — Dues per in motiv u l'auter la gasetta Radioscola buca arrivar a siu destin. supplichein nus de visar la redacziun.

La cuorsa d'orientaziun

Armon Planta, Sent

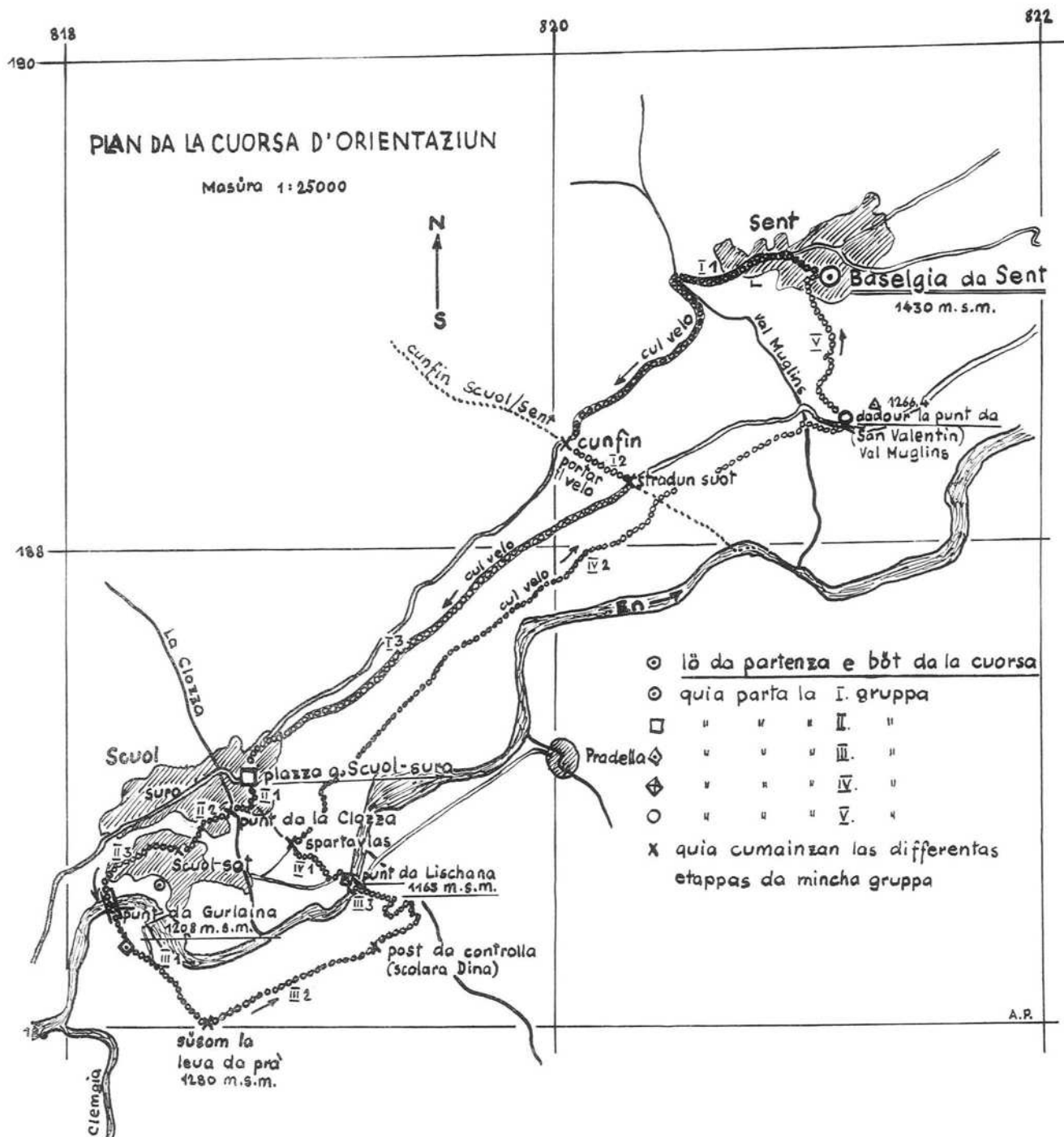
Chars scolars,

Vus cugnuoscharat tuots la charta geografica da scoula cun sü l'intera Svizra. Forsa cha vos magister as ha eir fingià muossà otras chartas. Las plü veglias chartas servivan al militar ed al trafic. Eir uossa as dovra chartas specialas pels automobilists, pels turists e bleras otras plü. La fundamainta da tuottas quistas chartas ais p. ex. per nos pajais la charta naziunala. Quista charta ais gnüda glivrada be avant pacs ans. La prüma charta plü detagliada da nossa patria ais statta la charta da *Dufour*, nomnada uschè davo quel chi l'ha s-chaffida, il general Dufour. Ella eira avant tschient ans la megltra charta dal muond. Plü tard s'ha alura fat üna seguonda charta da nos pajais, la charta da *Siegfried*. Ella ais disegnada illa s-chala dad 1 : 50 000, üna proporziun bler plü granda co quella per nossa charta da scoula. Sün quista, ün km da nos pajais ais be 50 000 jadas plü pitschen. Ün km chi fa damaja 100 000 cm masüra sülla charta da *Siegfried* 2 cm! L'intera charta da la Svizra füss damaja ca. 7 m lunga! Uossa inclegiaivat cha quista charta nu's po cumprar be in ün fögl.

Scha nus congualain la charta *Siegfried* cun quella da *Dufour* ans dan in ögl bleras sriblinas, las uschedittas curvas d'otezza. Minchüna da quistas curvas indicha sün tuot seis viadi adüna l'istess'otezza sur mar. Sülla charta da *Siegfried* sun ellas 30 m üna sur tschella. Vus as pudais metter avant ögl quist sumgiainta-maing, sco sch'üna muntagna füss tagliada in flettas da 30 m grossezza. Ils tagls da las flettas füssan las curvas. Uossa inclegiaivat eir cha là ingio chi 'd ais bod planiv, i's sto ir ün grand toc per rivar 30 m insü. Las curvas sun damaja là ün grand toc ourdglioter. Là ingio chi'd ais stip percunter sun las curvas bod üna sün tschella.

Pro la charta *naziunala* sun las curvas be 20 m ourdglioter. Quista charta chi ais eir disegnada illa s-chala dad 1 : 50 000 ais damaja per $\frac{1}{3}$ plü precisa. Ella ais üna vaira ouvra d'art, stampada in quatter culuors. Las muntagnas büttan sumbrivas uschè chi resortan plü plasticas.

Che nu's po tuot ler our da quista grandiusa charta! Uras cullas uras as pudess r'illa stübgjar, la congualand cun la realtä. Adüna darcheu as ais schmort da tuot quai ch'ella cuntegna.



- Las curvas muossan l'otezza. Our da quistas as lascha ler la fuorma dal terrain e sia pendenza.
- Tuot ils puncts pü importants sun indichats cun l'otezza sur mar.
- Prada e pas-ch, god, gonda, grippa e vadret, minchün ais disegnà otramaing ed in differenta culur.
- Las vias sun indichadas in ses möds differentes e varieschan dal truoi fin al stradun asfaltà da prüma classa.
- L'istess vala eir per las vias d'fier e pendicularas.
- Da lai fin a la palü e da l'aual fin al flüm, tuot indicha la charta.
- Dafatta ils cunfins tanter ils cumüns politics sun da chattar sün quista.
- Illa charta as chatta eis segns specials per baselgias, ruinas, sunteris, chammannas e. u. i.
- Per schligerir l'orientaziun ais la charta partid'aint in quaders, ils quals fuorman üna rait kilometrica, orientada davent da Berna. Là cruschen la coordinata 200 vest - ost cun quella da 600 nord - süd. Ellas nu das-chan gnir confusas culs grads sün üna charta plü granda.

Ma la megltra charta nu vala ün starnüd scha quel chi t'illa ha in man nu la sa ler. Ill'emischiun cha vus udirat vezzarat co ch'is po imprendar a ler la charta eir dadour scoula in fand üna cuorsa d'orientaziun. Ils scholars da la scoula secundara da Sent fan üna tala cuorsa a la quala eir vus pudais assister. Vos magister as darà in man a minchün üna pitschna chartina da Sent e contuorns illa s-chala 1 : 25 000. Displaschaivelmaing ais ella be üna copcha ingrandida in üna culur da la charta naziunala, la quala ils scholars dovran pella cuorsa.

Scuol e Sent vis davent da Vulpera. La cuorsa ais segnada precis sco sül plan. Quels tocs nunvezzaivels sun punctats.



Sco sclerimaint *be* pels magisters ouravant üna survista ed üna skizza da la cuorsa:

- I. *suotgruppa cul velo*: (2. a pè portand il velo)
 1. Baselgia da Sent — davo il stradun fin pro'l cunfin tanter Sent e Scuol.
 2. Davo quist fin giò sül stradun suot.
 3. Davo il stradun fin a Scuol sün piazza p. 1244 dadour la Clozza.
- II. *suotgruppa a pè*:
 1. Da quia vers SO fin pro'l strich davant sura (Scuol sura), da là vers V sur la punt da la Clozza.
 2. Sper la chasa da scoula via fin sülla via chi maina giò Scuol - suot e davo quista fin giò Scuol - suot.
 3. Sur la punt da Gurlaina, 1208 m s. m., fin pro'l spartavias S-charl-Clemgia.
- III. *suotgruppa a pè*:
 1. vers SO fin süsom üna leua da prà chi tendscha sü aint il god fin sün curva 1280.
 2. davo quista curva vers NO — aint in üna via da god, davo quista vers N fin sün üna storta.
 3. Davo ün truoi fin giò pro la punt da Lischana, 1165 m. s. m.
- IV. *suotgruppa a pè*:
 1. vers NV fin pro'l spartavias i'l süd da l'S da (Scuol)-sura.
- cul velo*:
 2. Vers NO davo la via champestra fin pro punct 1266, 4 al S da Sent.
- V. *suotgruppa a pè*:
 1. davo la via champestra noscha e stipa chi riva sül cumün da Sent i'l V da la baselgia.

	<i>Chamuotschs</i>	<i>Vuolps</i>
I. 1. cul velo 2. a pè (portar il velo) 3. cul velo	Reto/Mario	Peder/Pederin
II. 1. a pè 2. a pè 3. a pè	Gretta/Annatina	Isabella/Tina
III. 1. a pè 2. a pè 3. a pè	Maria/Leta	Giacumina/Fumia
IV. 1. a pè 2. cul velo	Andri/Emma	Fluri/Mengia
V. a pè	Hans/Oswald	Chasper/Jos

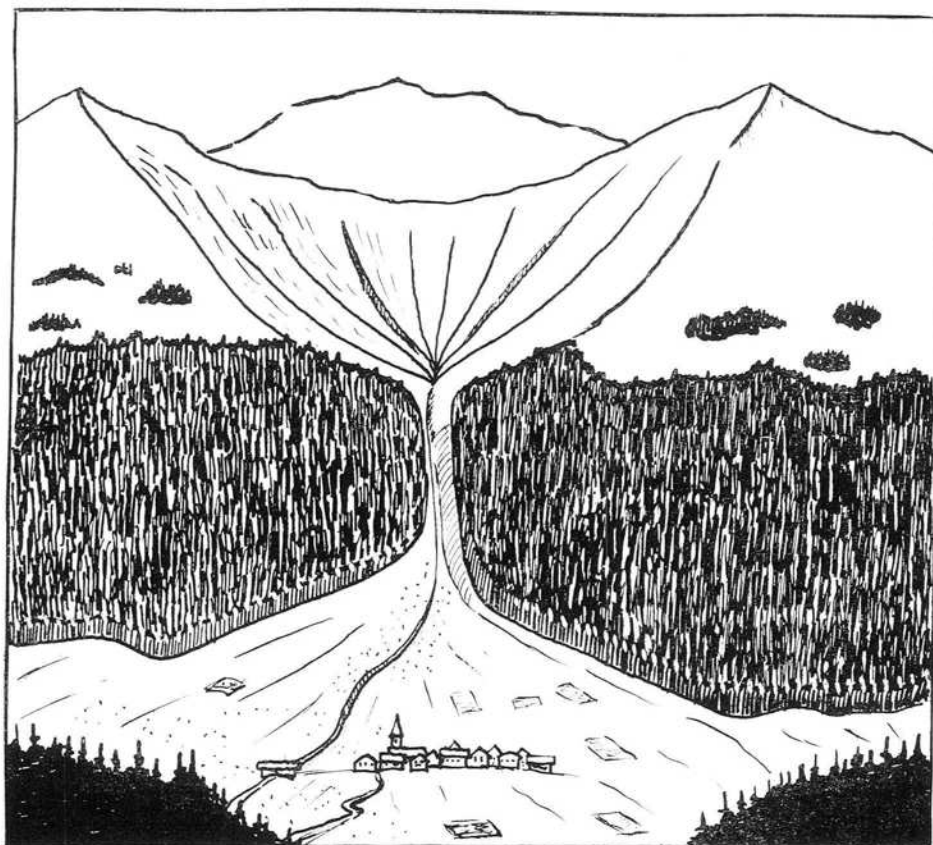
La bova — Plàntas ca nus partgiran

Gion Mani, Andeer

Igl cudasch-baselgia da «Selvanera» raquenta d'egn «gi zund stgir» par la vischnàncetta: Igl 13 da satembar 1853 e la bova da la Val stgira vagnida giou ad â fatg grànd donn. Egna dunnetta viglia a zurda e vagnida par la vetta, passa 30 tocs biastga en ieus an malura, 8 catiars, 3 tgeas a 5 clavos, en vagnieus spazos ad igls ple beals pros ad ers â la bova cuvarto. Igl da Selvanera ston ver aint, ca la bova e lur grànd'anamitga.

An quella emissiùn de vagnir musso oravàntut duas tgossas:

1. Co igls da Selvanera, peia igls muntagnards, ân cun runtgear igl gòld ad otras plàntas arviart la veia agli bova.
2. Co plàntas pintgas a gràndas gidan igls carstgàns a partgiran els agl cumbat ancuntar la bova.



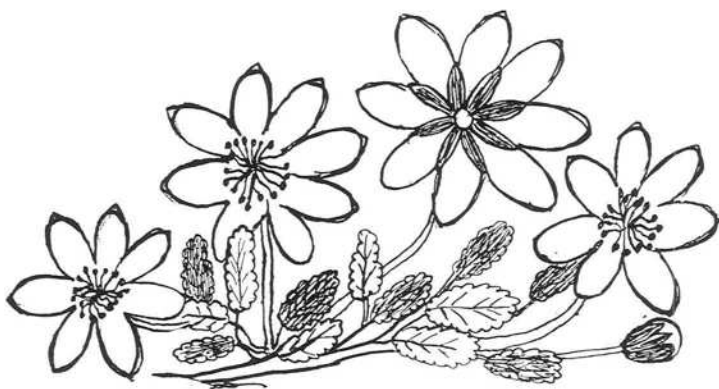
La bova: Sura e igl fop no' ca la gera e giànda saraspa. Sut e la vischnàncetta an priaval. Igl gòld trântaraint partgira la vischnàncea. Mo ple sùr e'gl. sch'igl fop. q. v. d. la bova sacuviara cun plàntas.

Sch'igls blears digls noss sculars ancanuschan ear la bova, scha vegnan bagn igls pocs a saver, ca plântas, par part da las ple pintgas, magnan egn dir cumbat ancuntar quella a partgiran ascheia savens las vischnâncas muntagnardas a lur avdânts da «gis zund stgirs» sco igls 13 da satember 1853.

Ord digl grând diambar da quellas plântas den vagnir tscharnidas or me egn per, las ple tipicas; mo quels exaimpals san mussar cler e bagn tge grânda muntada c'ellas ân.

1. La flur d'argiant (*Dryas octopetala*): Silberwurz

Vean avànt sur igl ur digl gòld a quegl oravàntut sen taratsch cun caltschegna. Ella â fetg grânda muntada sco piuniar da vegetaziùn parquegl c'ella prepara an las regiùns ple ôltas igl taratsch par diversas earvas ca fan pastira ad an regiùns ple bassas par gòld da tius (Föhre) cun egn per speztgas or da la famiglia da las ericaceas: Crestas cot (*Rhododendron*), galedra (*Vaccinium Vitis-idaea*), izùn (*Vaccinium Myrtillus*L.) ad otras. La flur d'argiant e egna tgaglietta da spaliar a tegna sei cun la si'rometta spessa igl taratsch. Ella cumbatta peia dublameing la bova.



Flur d'argiant (*Dryas octopetala*)



Flur d'argiant (fretgs)

Nus stgagn qua forz'ânc mussar vei sen dus fatgs:

- Quella plântetta vean ear avànt an otars continents; ella e peia amphiartica-alpina.
- La figlia da la flur d'argiant satgatta an l'Europa zentrala savens an furma fossila an deposits (Ablagerungen) or digl tains da sglatsch.

2. Igls salaschets (*Gletscherweiden*)

Els savessan vagnir numnos igls frars pintgs digls salaschs ca creschan giou an la val an gravas a sper uals, peia digls salaschs ca dattan tortas par far canastras. Ear igls salaschets en tgagliettas da spaliar ad ear els ân egna dubla missiùn:

Taner sei igl taratsch an spundas tesso a preparar quel cun lur figlia par otras plàntas. Tres speztgas da salaschets vegnan avànt tiar nus, ad egn dad els e schi pintg, c'igl grànd Linné â numno el «igl ple pintg pumer digl mund». Igl best a la romma en proppi da lenn, mo els stattan an la teara. Ve d'igls tgatschs (Sprosse), strusch 2 cm lùngs, catainsa dus figls ad egn palmetta (Kätzchen). Igl e egn bi vurdar cur'c'el flurescha (zarcladur-avust).

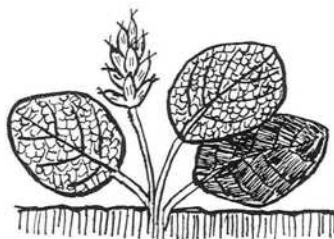
Schi pintgs co els en, ân els egn grànda muntada agl cumbat ancuntar la bova. Antras tgats an deposits or d'igl tains da sgatsch savainsa oz, ca quellas plàntettas en fetg viglias.



Salaschet (*Salix retusa*)



Salaschet (*Salix herbacea*)



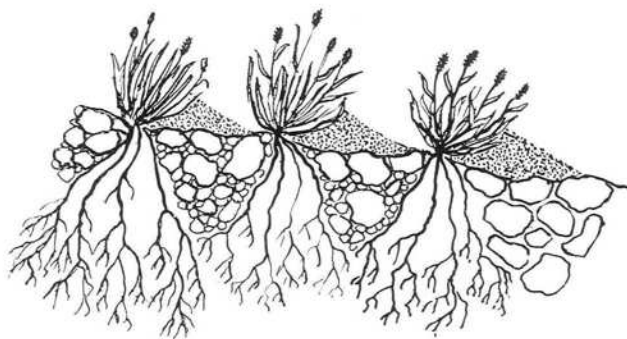
Salaschet (*Salix reticulata*)

3. *Zundra a drossa*

Quellas plàntas vignan igls blears sculars ad ancanuschar, seglmain digl ver. Tuttegn ston ellas vagnir numnadas qua, stattan ellas gea an las «ampremmas retschas» agl cumbat ancuntar la bova. Las guilas a la figlia ca crodan agl curs digl onn dattan egn taratsch ca vean preferieu da tscheartas plàntas, ca gidan surtrer las spundas niuas cun egn vastgieu vert. Las riischs tegnan sei igl taratsch.

Da la zundra dattigl diversas razzas near speztgas ad ella â ear blears nums. Intressant egl ca nus catagn ànc oz igl num «Zunder» parfegn an la Baira sura, egn pais c'e ear sto egnea — avànt tschantaners — teara rumàntscha. Igl num «agnieu» mussa ca la zundra sa eassar spessa a furmar quasi «agnieus».

La drossa vean avànt prinzipalmeing sen spundas umbrivàntas ad umidas ca badan ancuntar igl nord. An alps ca schen fetg òlt e la drossa savens la sula lenna dad ardar. An blears liacs e vagnieu amplanto drossa an spundas da bovas a quegl â ear gido.

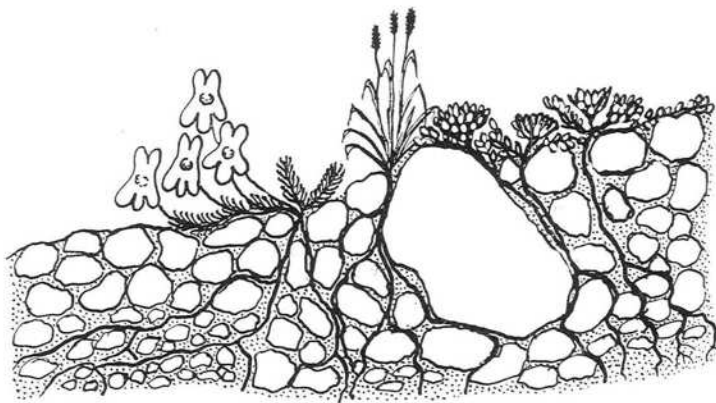


Earvas ca tegnan sei igl tarratsch

4. Igl gòld

C'igl gòld, egna cuminànza da blearas plàntas, nus partgira da bovas, lavegnas, vents ad auas, sa mintgegn; mo seglmains «en passant» stuvagn nus ear numnar el. Igl mescal a la daschegna tschetschan sei l'aua c'ella sa betga furmar uals privlus; mo igl gòld dat puspe giou l'aua plàn a plàn an las custevlas funtànas. Las riischs da tut quellas plàntas tegnan sei igl taratsch, c'el sa betg «ir an bovas». Nus vagn peia grànds duvers anvears igl gòld a stgagn — qua saseara igl aní puspe — betga far igl madem sco ple bòld: Runtgear igl gòld sainz'antaletg.

* * *



Plàntas ca surtiran la giònda

Par igls colegas, ca lessan ànc numnar otras plàntas ca nus partgiran, segian qua numnadas ànc egn per:

- a) Cuvartar cuagl tains la giònda san: Saxifragas, flurs da gis (Gypsophilla), las silenias (Silene alpina, acaulis), l'azalea alpina (Loiseleuria procumbens), ericaceas, earvas ad otras.

- b) Sur la giànda vei san saruschnar:
 Las bulettas (*Linaria alpina*), las flurs da giànda (*Cerastium*), silenias, la saxifraga cotschna ad otras.
- c) Taner anavos igl taratsch cun lur riischs lungas san:



Buletta



Fluretta da giànda (*Cerastium Latifolium*)

- La flur Sontga Margreata (*Chrysanthemum*), margreatas melnas (*Doronicum*), la flur piartg d'alp (*Leontodon montanus*), la flur savùn (*Saponaria*), las flurs da gis (*Gypsophilla*), la zundra, la drossa, igl lenn giup (*Juniperus communis*), la savegna (*Juniperus Sabina*) ad otras.
- d) Plantas (cun riischs lungas) ca san ir cun la bova a val a creschar la anavànt:
 Tschadùnets (*Kerneria saxatilis*), pastg tgamutsch *Hutchinsia alpina*, viola d'acla (*Viola calcarata*), saxifraga melna (*Saxifraga aizoides*), bulettas (*Linaria alpina*), tscheartas speztgas d'earvas: *Poa alpina* ad otras.

Litteratura:

<i>C. Schröter:</i>	Das Pflanzenleben der Alpen
<i>G. Hegi:</i>	Alpenflora
<i>W. Rauh:</i>	Alpenpflanzen
<i>K. Bertsch:</i>	Lebensgemeinschaften in den Alpen
<i>J. Wahrenberger:</i>	Skizzenbuch zur Geographie der Schweiz
<i>K. Foerster/A. Steiner:</i>	Blumen auf Europas Zinnen
<i>Paul Juon:</i>	Ruaneida
<i>S. Brumies:</i>	Noms populers da plauntas (Annalas 1950)

NOSSAS EMISSIONS RADIOSCOLA

Las emissiuns dils treis emprems onns Radioscola han tractau temas de tutta natira: geofisics e minerals cullas cristallas e las fontaunas da Scuol e da Tarasp, historics cun Duno de Vaz e las cattadas prehistoricas, de vegl traffic cun las Veias malas. Era la cultura de nos vitgs, persunas interessantas sco Gian Marchet Colani, nos impurtons representants della poesia ein vegni risguardai. Il present cudischet prepara culla cuorsa d'orientaziun, in giug combinau de lutga corporala e spirtala ed alla fin ina emissiun botanica e della protecciun della natira. Il schaner e fevrer 1958 suondan: *La mitologia retica*, da prof. dr. Hercli Bertogg, Cuera, e: *Il garnèr d'Engiadina*, da Balser Tall, Scuol.

Nus vesein che la variaziun ha tuttavia buca muncau. Bialas ed encurschontas enzennas d'interess e renconuschientscha ein arrivadas en fuorma de brevs che legran ils auturs. Fagei quei plascher era dacheudenvi a quels che stattan a disposiziun a Radioscola! Enzacontas lingias dell'impressiun gudida fa bein! Senza empau critica restan ils auturs senza tegn, e la Cumissiun senza eco e novs impuls. Mo il scolast cun sia classa sa festisar las bunas u malas reacziuns dil scolar.

Tedlond cun adatg las emissiuns vegn segiramein beinenqualin de nos collegas surprius de novas ideas che savessen survir e vivificar il Radioscola. Bugen acceptan ils members della Cumissiun Radioscola novs temas e seriusas amognas de redeger in'emissiun u l'autra per nossas scolas. Cunzun emissiuns per nossas classas bassas e mesaunas paran buca d'anflar la dretga quida Nus lein schar che gest quella vegliadetgna drova la pli gronda capientscha scolastica. Co stess ei cun ina biala ed adattada praula romontscha bein dada, forse schizun dramatisada, u bein raquintada?

Cumissiun Radioscola:

Jonas Barandun, scolast secundar, Niederhasli (Turitg)

Tona Mark, scolast secundar, Casti

Jon Semadeni, scolast secundar, Scuol

Dr. Alfons Maissen, Cuera, Weinbergstrasse 14, parsura

Dr. Adolf Ribi, representant dil Studio de Turitg, Brunnenhofstr. 20

La scartira pil tetel RADIOSCOLA ei fatga da prof. Toni Nigg, magister de dsegn alla scola cantonale.